

Dr hab. Aleksandra Sulikowska-Belczowska, prof. UW

Instytut Historii Sztuki UW

Recenzja pracy doktorskiej mgr Marty Cyuńczyk *Działalność artystyczno-badawcza Grigorija Gagarina na Kaukazie i jego wpływ na kształtowanie się stylu narodowego w XIX-wiecznej architekturze Imperium Rosyjskiego*

Praca doktorska pani mgr Marty Cyuńczyk została napisana pod kierunkiem dr hab. Mirosława P. Kruka, prof. UG a dotyczy Grigorija Gagarina i jego działalności związanej z terenem Kaukazu.

Rozprawa składa się z czterech rozdziałów, podzielonych na podrozdziały, które kolejno koncentrują się na następujących zagadnieniach: polityce Imperium Rosyjskiego na Kaukazie (rozdział 1), sylwetce Grigorija Gagarina (rozdział 2), jego aktywności artystyczno-badawczej (rozdział 3) oraz oddziaływaniu jego twórczości na powstanie stylu narodowego w dziewiętnastowiecznej architekturze Imperium Rosyjskiego (rozdział 4). Praca jest również zaopatrzona w krótki wstęp i nieco dłuższe zakończenie. W zwartej formie, bowiem główny tekst, w który włączone są ilustracje liczy sobie 149 stron (nie wliczając w to streszczenia, spisu ilustracji, bibliografii), mgr Marta Cyuńczyk podjęła próbę, jak sama napisała we wstępie: przedstawienia naukowej i dydaktycznej działalności Gagarina, w szczególności związanej z regionem Kaukazu. Praca powstała dzięki kwerendom przeprowadzonym w ramach grantu badawczego NCN Preludium 17. Niestety na przeszkodzie niektórym zamierzonych jego efektów stanęła pandemia covid-19, w rezultacie której granice wielu państw pozostawały długo zamknięte, a następnie napaść Rosji na Ukrainę i będąca tego następstwem wojna. W wyniku tych okoliczności Doktorantka zmuszona była ograniczyć swoje kwerendy do archiwów w Gruzji i Francji, nie dotarła natomiast do archiwów rosyjskich. Jest to pewien brak, który oczywiście należy zrozumieć i zaakceptować, być może zresztą nie mający decydującego wpływu wartość rozprawy.

Zaprezentowany tekst doktoratu świadczy o solidnej wiedzy jego Autorki na temat sytuacji politycznej, społecznej i kulturowej na Kaukazie w XIX wieku oraz roli jaką odegrał ten region dla całego Imperium Rosyjskiego. Nie budzi wątpliwości jej znajomość twórczości i działalności bohatera pracy. Natomiast taką wątpliwość budzi brak jasno czytelnej metodologii, która zresztą nie została również przez Doktorantkę sformułowana. Tego właśnie moglibyśmy spodziewać się we wstępie lub w pierwszym rozdziale. Brak omówienia używanych w pracy pojęć, brak rozpoznania metodologicznego i namysłu metodologicznego nad zebrany materiał, wskazania wartości poszczególnych źródeł stanowią w mojej ocenie największy mankament pracy, do czego jeszcze powrócę. Autorka zdecydowanie nie wykorzystała okazji, żeby we wstępie (liczącym sobie zaledwie niecałe 3 strony) określić założenia pracy i wstępnie ją sproblematyzować, wskazując równocześnie, jakie były jej cele.

Pierwszy rozdział rozprawy doktorskiej mgr Cyuńczyk poświęcony został sytuacji politycznej dziewiętnastowiecznego Kaukazu, ma charakter raczej wstępny i chociaż takie ogólne wprowadzenie jest bez wątpienia przydatne dla kompletnie nieprzygotowanego czytelnika, to w tekście tej rozprawy jedynie oddala nas od jej meritum. O sytuacji historycznej i politycznych uwarunkowaniach należało na pewno wspomnieć, ale wątek ten moim zdaniem mógł zostać potraktowany jako część wstępu, natomiast pierwszy rozdział powinien silniej koncentrować się na problemach istotnych dla całości pracy, które – przy okazji powinny być wskazane. Mam tu na myśli przede wszystkim większe skupienie się na zagadnieniach związanych z kwestiami kulturowymi, rzeczywiście ważnymi dla treści rozprawy. Równocześnie w rozdziale tym brak jest wskazania fundamentalnych dla pracy zagadnień, a w szczególności odpowiedzi na pytania dotyczące rosyjskiej ekspansji kulturowej na teren Kaukazu. W tym względzie można wskazać kilka wątków, które mogły być rozwinięte z dobrym skutkiem dla całości dyskursu. Pozytywnym zaczątkiem takiej perspektywy jest więc fragment rozdziału pierwszego, zatytułowany *Postawa rosyjskich elit wobec podboju Kaukazu i Bliskiego Wschodu*, poruszono tu bowiem ten jakże istotny problem kulturowej ekspansji Rosjan na Wschodzie. Ponieważ jednak sprawę potraktowano dość powierzchownie, to pojawiają się pewne wątpliwości. W szczególności dotyczą one mocno powierzchownego odniesienia do koncepcji starca Filoteusza, a więc do wielokrotnie omawianej w literaturze przedmiotu idei Moskwy jako Trzeciego Rzymu, która to kwestia opisana została krótko i w sposób pozbawiony niuansów, nie uwzględniający np. całego eschatologicznego kontekstu owej koncepcji, a także jej znaczenia w kulturze ruskiej i

rosyjskiej od jej powstania po XIX wiek. Podobnie można mieć wątpliwości do poruszenia zagadnienia różnic między słowianofilami i okcydentalistami, które potraktowane zostały bardzo powierzchownie, jak również pojawiającego się w kilku miejscach odniesienia do koncepcji „православие, самодержавие, народность”, które – również w kontekście omawianego tematu – wymagałoby zdecydowanie głębszej analizy. Takich powierzchowności jest w pracy doktorskiej pani mgr Cyuńczyk niestety sporo.

Równocześnie w jej rozprawie można dostrzec wiele bardzo wartościowych wątków, dobrze wprowadzających w kontekst obranego tematu. Istotny wydaje się zatem fragment zatytułowany *Kaukaz jako nowa inspiracja pisarzy i poetów złotego okresu rosyjskiej literatury*, choć tutaj z pewnością należałoby rozszerzyć zakres tematyczny o inspiracje pojawiające się na polu sztuk plastycznych. Z punktu widzenia podjętego tematu ważną rolę pełni inny fragment: *Rozwój architektoniczno-urbanistyczny Tbilisi i wzrost znaczenia miasta w polityce Imperium Rosyjskiego podczas rządów wicekróla Kaukazu – Michaiła Woroncowa*. Jest to przede wszystkim przegląd działalności architektów w tym mieście, który można traktować jako wstęp dla zasadniczej części pracy.

Opis postaci głównego bohatera pracy zawarty w drugim rozdziale rozprawy jest dokładny i szeroki. Poznajemy tu sylwetkę Gagarina w wielu aspektach, szczególnie zwracają jednak uwagę wszelkie wątki, które dotyczą zainteresowań artystycznych bohatera pracy i jego aktywności na tym polu. Bardzo ciekawy opis postaci Gagarina jest również świetnym przyczynkiem dla zagadnienia formacji intelektualnej, ale także do jakiegoś stopnia duchowej rosyjskich elit, które angażowały się w kwestie związane z nauką i sztuką. Omówiono tu również – w podrozdziale *Działalność dydaktyczno-naukowa Gagarina w Carskiej akademii Sztuk w Petersburgu* rolę Gagarina dla rozwoju środowiska petersburskiego oraz jego oddziaływanie na życie intelektualne Rosji. Tutaj też pojawia się bardzo interesujący fragment dotyczący roli Gagarina dla wczesnych badań nad malarstwem ikonowym i sztuką bizantyjską w ogóle oraz jego inicjatywa dotycząca powstania muzeum ikon. Również dalsza część: *System edukacji w Carskiej Akademii Sztuk w Petersburgu w XIX wieku a reformy Gagarina* stanowi ważny wkład w wiedzę na temat studiów artystycznych w Petersburgu, co trzeba uznać za uniwersalnie istotne z punktu widzenia polskich badań. Dla mnie szczególnie ciekawy jest fragment dotyczący powstania Muzeum Starożytności Chrześcijańskich Carskiej Akademii Sztuk.

Kluczowe dla rozprawy zagadnienie aktywności Gagarina na Kaukazie omówione w rozdziale trzecim jest w mojej ocenie najlepiej opracowaną częścią pracy, która daje szeroki wgląd w działalność artysty w tym regionie. Wydaje się, że poruszone tu zostały wszystkie problemy wynikające z istniejących materiałów, a także związane z dziełami sztuki, w których powstaniu uczestniczył Gagarin, jak też jego aktywności naukowej i wydawniczej. Ta część oparta jest nie tylko na opracowaniach, ale również na materiałach archiwalnych, skompletowanych przez Autorkę podczas jej kwerend; jest ona również opatrzona szerokim omówieniem kontekstów zdarzeń, co pozwala na stwierdzenie, że stworzono tutaj pełną panoramę działalności twórcy, także na tle innych badaczy. Rozdział trzeci został bogato zilustrowany, choć wypada zwrócić uwagę, że dla wygody czytelnika oraz możliwości zapoznania się ze szczegółami niektóre ilustracje powinny być większe. W kolejnych fragmentach pracy omówiono zagadnienie stylu neobizantyjskiego w dziewiętnastowiecznej architekturze rosyjskiej, który trzeba uznać chyba za nieco zbyt ogólnikowy oraz solidniej potraktowane zagadnienie oddziaływania na ten styl twórczości Gagarina.

W podsumowaniu rozprawy powtórzone zostały w skrócie informacje, które znalazły się w poprzednich jej częściach, dotyczące sytuacji na Kaukazie oraz omówienie aktywności Gagarina na Kaukazie. Dlatego trzeba zwrócić uwagę na fakt, że problematyczny jest tutaj brat wyrazistych wniosków, które wynikają z rozprawy. W ujęciu Doktorantki sprowadzają się one głównie do stwierdzenia, że Gagarin był „osobą bardzo aktywną zawodowo” (s. 146) itp. Zaczątkiem ciekawej refleksji jest wskazanie fascynacji Gagarina Wschodem, w którym pojawia odniesienie do Edwarda Saïda i jego znakomitej pracy *Orientalizm*. Autorka zauważa, że w pracach Gagarina Kaukaz funkcjonuje jako odrealniona, egzotyczna sfera. Jest to bardzo ciekawy wątek, o którym czytelnik chciałby dowiedzieć się znacznie więcej, problem jednak polega na tym, że wnioski tu przedstawione nie mają swoich pogłębionych odpowiedników w głównym tekście pracy, lub też w tekście głównym jest ich zbyt mało. Tymczasem w rozprawie dotyczącej rosyjskiej obecności na Kaukazie to właśnie wydaje się uniwersalnie najważniejszym zagadnieniem. Trochę też szkoda, że dopiero podsumowaniu pojawia się krytyczny ustęp dotyczący używania przez Gagarina „stylu bizantyjskiego”, wskazuje się na interpretacyjny charakter stworzonych przez niego dzieł. Tego rodzaju analiz w rozprawie powinno być zdecydowanie więcej.

Spoglądając całościowo na pracę doktorską pani Cyuńczyk można stwierdzić, że jej największą wadą wydaje się brak wyraźnej podstawy metodologicznej, i to zarówno szkieletu

metodologicznego, jak też jasno sformułowanych tez, które pozwoliłyby pracę uporządkować, a także wyprowadzić z niej szersze wnioski. Doktorantka szeroko odwołuje się do literatury przedmiotu, brakuje jednak trochę namysłu nad znaczeniem biografii artysty i badacza dla historii sztuki, czy roli w niej jednostki. Również inne zagadnienia poruszane w tekście powinny być w mojej ocenie wyraźniej problematyzowane. Trzeba przy tym zwrócić uwagę na fakt, że Doktorantka w kilku miejscach, ale niejako na marginesie porusza istotne dla metodologii pracy wątki, np., gdy mowa o rosyjskim kolonializmie czy też o zagadnieniu orientalizmu, ale tematy te zasługują z pewnością na znacznie większą uwagę i namysł. Tymczasem problemy ideowe warte szerszego omówienia są w pracy zazwyczaj sprowadzone do pewnego przyczynku. Brakuje niekiedy, jak np. wtedy gdy mowa o muzealnych doświadczeniach Gagarina próby głębszego sięgnięcia do jego biografii, pozostajemy na poziomie ogólnikowych stwierdzeń, jak np. „Lata spędzone w krajach zachodnioeuropejskich jak np. Francja czy Włochy, musiały bez wątpienia mieć duży wpływ na wyobrażenie Gagarina o muzealnictwie oraz wystawiennictwie” (s. 72). Wszystkie wady, o których tu mowa są być może rezultatem pośpiechu w pisaniu pracy, który nie pozwolił Doktorantce na przemyślenie kilku ważnych kwestii. Może więc warto było samemu procesowi pisania tekstu poświęcić nieco więcej czasu.

Wszystko to nie zmienia faktu, że przedstawiona do recenzji rozprawa jest ważnym opracowaniem poszerzającym naszą wiedzę nie tylko o jej bohaterze, ale również wielu uwarunkowaniach jego środowiska w określonej sytuacji politycznej, społecznej i kulturowej. Praca ta ma znaczenie uniwersalne, ale cenna jest również w szczególnym polskim kontekście, ze względu na fakt, że architektura cerkiewna na ziemiach polskich powstawała de facto jako część architektury tego samego Imperium. Wartościową cechą warsztatu Mgr Cyuńczyk jest niewątpliwie bardzo sprawne poruszanie się w literaturze przedmiotu zarówno wschodnio- jak i zachodnioeuropejskiej. Jej zaletą jest zebranie znacznej liczby materiałów źródłowych, dotarcie do nieznanych dotąd źródeł, o zaangażowaniu Doktorantki w prowadzone badania świadczy również inicjatywa nawiązania kontaktu z praprawnuczką artysty – Julią Andriejewną Gagarin.

Pracę czyta się dobrze. Doktorantka potrafi zaciekać czytelnika obranym przez siebie tematem. Z recenzenckiego obowiązku można jedynie odnotować trochę literówek i fragmentów niewłaściwie edytowanych czy też niezrozumiały brak tłumaczenia niektórych

tytułów prac na język polski. Moim zdaniem szkoda, że Doktorantka zrezygnowała w zapisów cyrylickich, zastępując je trudno czytelnymi transliteracjami.

Biorąc pod uwagę wszelkie zalety oraz pewne wady przedstawionej pracy stwierdzić można, że praca doktorska pani mgr Marty Cyuńczyk stanowi istotny wkład w wiedzę na temat kształtowania się architektury neobizantyjskiej w Imperium Rosyjskim. Dlatego też oceniam ją pozytywnie i mogę stwierdzić, że spełnia ona warunki określone w *Ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z późniejszymi zmianami* (Dz. U. 2017, poz. 1789) i wnoszę o dopuszczenie pani Mgr Cyuńczyk do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Aleksander Juchowicz

Warszawa, 21 sierpnia 2023